

Knjževni pregled

OSVRT NA ČLANAK »MAGISTRALNA DILEMA MOGUĆE BESKONAČNOSTI ILI NUŽNOG POČETKA NIZA SREDNJIH UZROKA U SUVREMENOJ TEODICEJSKOJ NAUCI I U SV. TOME«

(»Crkva u svijetu«, br. 5/1967, 27—36)

Bila mi je svraćena pozornost na spomenuti članak. Pročitao sam ga vrlo pomnjivo, a neke periode i više puta. Nerado sam se odlučio na ovaj osvrt s dva razloga.* Najprije, što mi se osobno ne sviđa pisati kritiku, jer postoji opasnost, da se kritika pretvori u polemiku. Drugo, što i ovaj osvrt može biti mnogima težak, jer se radi o metafizici, a ona je najteža znanost. Ali je i najvažnija. Bez nje, bez metafizičkih pojmova, istina i načela ne može postojati ni jedna druga znanost (scientia) u strogom smislu te riječi.

Ovaj zadnji uzrok je, s druge strane, i razlog, zašto sam se i prihvatio. Konačno sam se odlučio na ovaj osvrt i zato, jer sam se pobojavao, da spomenuti članak ne ostavi u nekomej dojam, da je sv. Toma nekakav konfuzni dijalektičar bez oslona na stvarnosti.

Najprije ni sam naslov ne izgleda odviše jasan, a sam članak ne pokazuje jedinstvenosti; k tome, sadržava i metafizičkih neispravnosti i netočnosti u tumačenju navedenih Tominih tekstova.

Osvrnut ću se i izravno na neke stavke u članku, ali držim najzgodnijim najprije izložiti Tominu nauku u ovom problemu. To bi izlaganje imalo poslužiti kao kriterij za uočavanje netočnosti u tom članku.

Toma, kao vjeran sin Crkve, prihvaća dogmatsku istinu, da sve faktično ima početak »u vremenu«, to jest, da ništa — osim Boga — nije od vječnosti. Ali on naučava, da — iako je sve stvoreno od Boga — mi ne možemo samim razumom i prirodnim danostima dokazati, da »svijet« (u smislu svega stvorenoga) nije ili da jest od vječnosti stvoren (npr. C. Gent., 1. 2, cc. 31—37).

Drugim riječima: možemo razumom dokazati, da je svijet creatus »ex« nihil, ali ne možemo »post« nihil, uzevši »post« u smislu durationis: to jest

* Uredništvo je primilo također članak dra ANTE KUSIĆA s naslovom »Uklapanje misli Tome Akvinskog u suvremena kozmognijska shvaćanja i mentalitet«. Taj članak predstavlja odgovor dra Kusića na članak J. B. MARUŠIĆA »Magistralna dilema moguće beskonačnosti ili nužnog početka niza srednjih uzroka u suvremenoj teodicejskoj nauci i u sv. Tome« (CUS, br. 5/1967). Budući da i gornji članak dra Eudrovića raspravlja o istom problemu kao i članak dra Kusića, te je i u idejnom pogledu jednak s člankom dra Kusića, ovdje objavljujemo samo članak dra Budrovića. Time smatramo ovu raspravu završenom.

Uredništvo

»nekada« je postojao samo Bog i ništa drugo, a zatim (»post«) i nešto drugo, a ne samo Bog (vidi npr. C. G., 1. 2, c. 38, prima ratio i odgovor na nju).

Između Tominih dokaza za Božju opstojnost (»quinque viae«) osvrnut ću se samo na »drugi dokaz«, koji se uzima iz tvornih uzroka (»secunda via« ex ratione causae efficientis), jer je ovaj dokaz u vezi sa spomenutim člankom.

Ovaj dokaz ima u sebi jednaku metafizičku dokaznu snagu za Božju opstojnost u objema pretpostavkama: svijet od vječnosti postoji, jer je u vječnosti od Boga stvoren — i: svijet nekada nije postojao, već je počeo u nekom vremenu postojati, u kojem ga je Bog stvorio. Da, metafizička dokazna snaga »u sebi« je uvijek jednaka, ali »za nas« izgleda jača, ako je svijet nekada počeo, jer u tom je slučaju dokaz lakše uočljiv, svakomu pristupačan. Naprotiv, u pretpostavci stvaranja u vječnosti za shvaćanje dokazne vrijednosti istog dokaza treba više metafizičke rutine. To priznaje i sv. Toma (C. Gent., 1. 1, c. 13).

Kad bi svijet bio u vječnosti stvoren, on bi ipak nužno pretpostavljao jedno od sebe Nužno biće — biće, koje razlog svog opstojanja ima u samom sebi, u beskrajnoj savršenosti svog bitka. Svijet toga beskrajnog savršenstva nema. Zato i ne može u samom sebi imati razlog svog opstojanja.

Ono beskrajno, Nužno biće mora biti i slobodno. Ono je, dakle, moglo htjeti (inače ne bi bilo slobodno), da oduvijek zajedno s Njime bude imao, od Njega stvaranjem dobivenu, egzistenciju i još netko drugi ili nešto drugo, što jednom riječju zovemo »svijet«.

U ovoj pretpostavci svijet ne bi imao početak — ināitium — (jer bi bio od vječnosti), ali bi nužno imao svoje počelo, izvor — principium, i to u strogom smislu tvornog uzroka (causa efficiens). Nije ovo, možda, odmah uočljivo, ali je metafizički sigurno, jer što nema u samom sebi razloga svoje opstojnosti, tada — ako već postoji — očito je, da je nužno od nekoga drugoga postalo, i to, u zadnjoj liniji, od onga, koji u sebi ima razlog svog opstojanja. No ovdje se tada upliće »tertia via« sv. Tome za dokaz Božje opstojnosti.

Ali i pretpostavka stvaranja svijeta u vremenu ima jednu poteškoću shvaćanja, ako dublje zademo. Jedino ta se poteškoća ne odnosi na sam dokaz Božje opstojnosti, kao u prvom slučaju. Dosta nam je lako shvatiti: u vremenu je stvoren svijet — počeo je opstojati, recimo, prije toliko milijuna ili milijarda godina. Ali kako shvatiti onaj »razmak« od toga »početka u nekom vremenu« i od onog drugog termina »u vječnosti nije postojalo ništa osim Boga«? Mašta nas u oba slučaja smeta. U njoj nema i ne može biti »slika« vječnosti, a nema ni slika tvornih uzroka, koji vremenski ne bi bili prije svoga učinka. A baš u mašti crpemo »materijal«, iz kojega apstrahiranjem pravimo razumske ideje. Doista običava se navoditi kao primjer istovremenosti uzroka i učinka, gdje su uzrok i učinak u isto vrijeme, a uzrok prethodi samo svojom naravi (prioritas naturae, simultaneitas durationis seu temporis): sunce i njegove zrake ili svjetlo postoje (i postali su) u isto vrijeme, ali sunce je po prirodi prije zraka. Tu ima nešto istine, ali i tu exemplum claudicat. Učinak u strogom smislu odjeljuje se od svog pravog tvornog uzroka. Učinak je jedno, a tvorni uzrok drugo. To se u ovom primjeru ne ostvaruje, barem ne savršeno. Zato, rekoh, mašta nas u ovom problemu smeta, iako se bez nje ne može proći.

Kada sv. Toma naučava, da u tvornim uzrocima non datur processus in infinitum, to kao metafizička dokazna snaga znači samo ovo: mora se konačno doći na jedan Uzrok, koji je apsolutno prvi »po kvalitetu«, to jest koji jedini sam u sebi ili od samog sebe ima razlog svog opstojanja. Izraz »prvi« ne mora nužno uključiti vremensku prethodnost, prioritatem durationis seu temporis. Ovaj se vremenski prioritet traži u onim uzrocima, koji uzrokuju nešto na taj način što nešto mijenjaju: »in his quae agunt aliquid per motum, quia effectus non est nisi in termino (u završetku) motus« (C. G. 1. 2, c. 38, primo). Ali »kada uzrok djeluje odjednom (in instanti), a ne mijenjanjem, tada nije potrebno, da uzrok vremenski prije postoji« (ibid.). A tako, in instanti, djeluje Bog, kada samo On djeluje, a to biva u činu stvaranja, koje nije actio successiva (I, qu. 46, a. 2, ad 1). »Non est necessarium faciens esse prius facto« u takvom uzrokovanju (ib.).

Još je slijed u beskonačno nemoguć, kada bi ti tvorni uzroci djelovali, uzrokovali zajedno — *in causis simul agentibus*. Tako odgovara Toma onima, koji bi htjeli razumom dokazati, da svijet nije od vječnosti stvoren. Ali, ako ti uzroci ne djeluju zajedno, tada beskonačnost tvornih uzroka nije *infinitas per se*. To znači nije beskonačnost u pravom smislu i po aktualnom sadržaju. To je beskonačnost *per accidens*, koja nekako pridolazi (*accidit*) zbog toga, što je »u prošlosti«¹ susljedno (*successive*) bio beskonačni broj tvornih uzroka (radi se, naime, o pretpostavci, da je svijet od vječnosti stvoren).

Ovo bi bila beskonačnost *per se*, beskonačnost aktualnog sadržaja: ovaj konkretni čovjek, nazovimo ga Pavao, koji danas živi, uzrokovan je (rođen) od Petra, a Petar je, u svoje vrijeme, uzrokovan od Darka, i tako do u beskonačnost, jer je prvi čovjek, taj najudaljeniji predak današnjeg Pavla, postojao, stvoren u vječnosti. Dakle, tu je jedan beskonačni niz uzroka. Kad bi taj prvi čovjek (prvi stvoreni uzrok) i svi redom od Petra, Pavlova oca (Pavlova neposrednog uzroka), svi zajedno postojali i bili *per se* subordinati i usmjereni k Pavlu da ga uzrokuju i kad bi svi ovi zajedno, aktualno djelovali na Petra i zajedno s njim uzrokovali Pavla (Petrova sina, koji danas živi), to bi značilo, da je Pavao učinak *ex actionibus infinitis simul existentibus* (C. G. 2, 38). Beskonačni (od vječnosti je!) niz uzroka i beskonačna djelovanja, koja bi bila *actu zajedno*, to bi bile *causae infinitae per se*, u sebi, po sadržaju — a to je »*secundum philosophos impossibile*«² (*ib. quinto*). Ovo bi još značilo, da su svi ljudi (osim prvoga) neka vrst sredstvenih uzroka (*c. instrumentales*).

No u pretpostavci tvornih uzroka, koji niti postoje niti djeluju zajedno, to (beskonačnost) nije nemoguće »*secundum eos qui ponunt generationem perpetuam. Haec infinitas accidit causis. Accidit enim patri Socratis quod sit alterius filius vel non filius*«³ (*ib.*). Ili (I, qu. 46, a. 2, ad 7): »*Accidit huic homini, in quantum generat, quod sit generatus ab alio. Generat enim in quantum homo, et non in quantum est filius alterius hominis.*«⁴ Ono »*in quantum filius*«⁵ znači *in quantum movetur ab alio, a patre*. To znači: Petar sada uzrokuje Pavla, jer je Petar čovjek, to jest potpuni i zasebni tvorni uzrok rađanja Pavla i on sada ne treba ničijeg upliva (*motus*) da može uzrokovati. Da je Petar nekoć uzrokovan (rođen) od Darka, a Darko od Zvonimira i tako u beskonačnost, ili da je neposredno stvoren od Boga, to je Petru kao uzroku Pavla akcidentalno, nevažno: sve to *accidit Petro*. Ako je, dakle, Petar imao beskonačni niz predaka (u pretpostavci stvaranja čovjeka od vječnosti), ta bi beskonačnost bila akcidentalna za Petra, jer ti precipi actu ne postoje i actu ne djeluju s Petrom. »*Haec infinitas accidit causis.*«⁶

Važan je i slijedeći Tomin tekst: »*Omnes enim homines generantes (= tvorni uzroci sinova) habent gradum unum in causis efficientibus, scilicet gradum particularis generantis*«⁷ (I, qu. 46, a. 2, ad 7).

Značajni su ovi izrazi: *gradum unum... scilicet gradum particularis generantis*. To znači: svi i svaki roditelj je *za sebe* jedan određeni i *zasebni* stepen uzrokovanja (rađanja), a nije nekakav kolut u nekom *actu* povezanom nizu tvornih uzroka (predaka), koji bi *actu* postojali i *actu* su-uzrokovali. »*Unde (jer ne postoje i ne djeluju actu zajedno) non est impossibile quod homo generetur ab homine in infinitum.*«⁸ Ali, bilo bi nemoguće, da se čovjek rađa od čovjeka u beskonačnost, kad bi rađanje ovog čovjeka ovisilo, »*ab hoc homine, et a corpore elementari, et a sole, et sic in infinitum*«⁹ (*ib.*). Onim trima veznicima »*et*«¹⁰ nabrajaju se razni tvorni uzroci: elementarno tijelo, sunce i sve ostalo, »*in infinitum*«¹¹.

»*Ne smatra se nemogućim niz uzroka in infinitum per accidens, si omnes causae, quae in infinitum multiplicarentur, non teneant ordinem nisi unius causae, sed earum multiplicatio sit per accidens*«¹² (I, qu. 46, a. ad 7).

Taj tekst znači isto što i onaj pred ovim: ako bi bio jedan beskonačni niz susljednih (*successive*) tvornih uzroka, koji su svaki *za sebe* samo jedan uzrok (*ordinem unius causae!*), a ne više uzroka koji djeluju zajedno, tada ne bi bilo nemoguće *procedere in infinitum*, jer to je *infinitas per accidens*, koja nema aktualne povezanosti sa sadašnjim tvornim uzrom, recimo s Petrom, koji sada uzrokuje Pavla, a još manje s Petrovim ocem i ostalim precima.

Sada o toliko razvlačenom primjeru »niza čekića« u spomenutom članku. Najprije se sjetimo izreke: Omne exemplum claudicat (svaki primjer je manjkav). Ne treba, a katkada se i ne smiju uzeti sve danosti primjera, već samo ono što namjeravamo i što je ad rem. Tu je pisac članka skrenuo s pravog smisla te je tumačio »majstora« kao »lateralnu pomoć« čekićima. To je apsolutno neispravno.

Što treba uzeti iz ovog primjera? Evo smisla: majstor, recimo kipar, da iskleše svoj naumljeni kip, služi se susljedno mnogim dlijetima (čekićima) per accidens, to jest »slučajno«, jer su mu pucala (ili recimo: otupjela) sva dlijeta jedno za drugim. Najprije je radilo »prvo« dlijeto, zatim »drugo« itd. No ono faktično prvo dlijeto bilo je per accidens prvo, a ono faktično drugo isto tako i tako redom dalje, a ne da je ono »prvo« moralo biti prvo, a ono »drugo« moralo biti drugo.

Ovo je važno: *svako dlijeto*, dok je djelovalo, *uzrokovalo je nešto* na onom kamenu (od kojeg će kasnije biti kip): ostavljalo je na njemu *jedan svoj učinak*. Na tom ostavljenom učinku, pošto je prvo dlijeto otišlo s »pozornice rada i uzrokovanja«, djelovalo je drugo i ostavilo svoj učinak i otišlo i ono s »pozornice rada i uzrokovanja« i tako redom do u neku vrst beskonačnosti — dok konačno sada ovo »sadašnjje« dlijeto uzrokuje kip.

Kipu je svejedno, koje je dlijeto i koliko je dlijeta i kojim redom uzrokovalo svoj učinak na kamenu. Kipu je glavno, da je svako dlijeto ostavljalo svoj učinak te da je iz toga utisnutog učinka slijedio daljnji učinak te da ga je *sada ovo dlijeto napravilo, uzrokovalo*.

Prvi je čovjek uzrokovao drugoga te je zatim umro: otišao je s »pozornice rada i uzrokovanja«. Ali, ostavio je svoj učinak: drugog čovjeka. Ovaj uzrokuje trećeg te je zatim umro... itd. Došlo se do Petra, koji *sada* uzrokuje Pavla. Pavlu je svejedno koliko ima predaka ili ih uopće nema nego samo oca, koji je, recimo, bio neposredno stvoren od Boga. Pavlu je čak svejedno, da li uopće ima oca, ili je neposredni učinak Stvoritelja.

Kipu je svejedno, koliko je dlijeta uzrokovalo ili samo jedno dlijeto, koje je bilo tako čvrsto i savršeno, da ga je ono jedino uzrokovalo (isklesalo).

Srčika primjera niza čekića ili dlijeta za beskonačnost uzroka par accidens jest: nepovezanost u aktualnom uzrokovanju jednog uzroka s djelovanjem bilo kojega prethodnog uzroka, ali pretpostavljaju se »učinci« prethodnih uzroka. Nijedno dlijeto u svom uzrokovanju (djelovanju) nije actu povezano s djelovanjem bilo kojega prethodnog dlijeta: ta ono je puklo ili otupjelo i odbačeno je, otišlo je u mirovanje. Ali, svako slijedeće dlijeto pretpostavlja učinak prethodnog. Nijedan otac u činu uzrokovanja (rađanja) svoga sina nije u tom činu uzrokovanja actu povezan s činom uzrokovanja svojega oca ili djeda ili pretka: oni su možda čak i »nestali« (umrli). Ali svaki otac nužno pretpostavlja »učinak« uzrokovanja svoga oca, to jest svoju ljudsku narav, koja je sada jedini i potpuni uzrok rađanja svoga sina. Što su ovom primjeru oni čekići (dlijeta) sredstveni (instrumentales) uzroci, a majstor glavni (principalis) uzrok, to je izvan ovog problema, to se nema promatrati, jer misu u tomu uzeti za primjer. Ipak pisac članka neispravno uzimlje majstora (u Tominu tekstu: artifex) kao uzrok »sa strane«, kao lateralni uzrok, kad je majstor, naprotiv, kao glavni uzrok (c. principalis), prvi i uvijek prethodni (a nikako sa strane) uzrok svakoga djelovanja svakog pojedinog čekića.

Pisac (str. 35) pita se, kako sv. Toma nije vidio (sic!), da onaj niz ljudi, što rađaju jedan drugoga, nije isti što i onaj niz čekića, koji kuju jedan poslije drugoga! A eto sv. Toma baš uzeo niz čekića, da osvijetli niz ljudi... i pokaže mogućnost jednoga beskonačnoga niza per accidens, kako sam prije obrazložio. Dakako, treba vidjeti srž primjera.

U spomenutom članku ne zapaža se razlikovanje između »srednji« uzrok (c. media) i »sredstveni« uzrok (c. instrumentalis), a to je od temeljne važnosti i u ovom problemu. Da je to u članku bilo lučeno, držim, da bi pisac bio izbjegao duga, a katkada nejasna ili čak neispravna razlaganja. Tako npr. ne bi bio »izumio« nešto novo u metafizici: onaj »treći način egzistiranja, koji smo mi nazvali fundamentalnim načinom egzistiranja« (str. 36). Piscu je također

nedovoljna razdioba bića »ens in actu-ens in potentia«. A to je nešto temeljno u metafizici! Velika je to »kuraža« reći, da ta višetisućna razdioba i genijalnih i manjih metafizičara nije dovoljna, a ovi drže kao aksiom: Actus et potentia dividunt ens et quodlibet genus entis!

Kod prirodnih znanosti mogu nadolaziti nove »istine« otkrićem novih danosti iz prirode. Ali u metafizici nema otkrića ni izuma novih istina. Može biti, i trebalo bi, boljih uočenja tih istina i adekvatnijih aplikacija u životu, u problemima raznih djelokruga. Zašto, uostalom, nije pisac točno protumačio, što je taj treći, fundamentalni način egzistiranja? Pisac ga je samo afirmirao i aplicirao. Taj fundamentum apsolutno mora biti (ako uopće postoji) nešto »in actu« ili »in potentia«. Nešto »treće«, na terenu egzistiranja, jest uopće neshvatljivo...

Iz shvaćanja, lučenja i primjenjivanja pojmova »srednji uzrok« i »sredstveni uzrok« dolazi potrebno svjetlo za rješavanje problema u onom članku.

Sredstveni (instrumentalis) uzrok je uvijek, trajno i nužno u svom djelovanju actu podređen i povezan s djelovanjem glavnoga (c. principalis) tvornoga uzroka: dlijeto prestane uzrokovati netom prestane glavni uzrok: kipar. Sredstveni je uzrok uvijek i srednji uzrok, naime on se nalazi usred, između glavnoga uzroka i učinka, recimo: dlijeto između kipara (glavni uzrok!) i kipa (učinjak!), dotično kamena od kojega nastaje kip. Srednji uzrok (c. media) može biti u isto vrijeme zaseban i potpun tvorni uzrok. Dakle: glavni i čak jedini uzrok. Tako: svaki čovjek-otac, osim onoga prvoga (stvorenoga neposredno od Boga, bilo u vječnosti, bilo u vremenu) i osim onoga zadnjega čovjeka-oca, svaki je čovjek-otac »srednji uzrok«, koji uzrokuje (rada) kao zasebni i potpuni uzrok, kao glavni, a ne kao sredstveni uzrok: uzrokuje bez aktualnog upliva bilo kojega od svojih predaka, ali ne bez »ostavljenoga učinka«-prethodnog uzroka (oca), to jest bez svoje ljudske naravi, koja je učinak »prošloga i završenoga« uzrokovanja svoga oca, kao što je i narav ovoga oca »ostavljeni učinak« završenog uzrokovanja njegova oca. Tako dolazimo do zaključka: već iz promatranja samo čovjeka, ljudi, dolazi dokazna snaga drugog metafizičkog dokaza (»secunda via«) opstojnosti Božje. Tu nalazimo »srednje uzroke«, koji su najintimnije među sobom povezani, ali ne aktualnim djelovanjem zajedno svih tih uzroka (kao što to jesu tako povezani sredstveni uzroci s glavnim), nego su povezani i to per se, bitno vezom »uzroka i ostavljenog učinka«, koji je zatim i sam postao uzrok i tako redom naprijed.

Za mogućnost akcidentalnog beskonačnog niza uzroka nije bitno ni potrebno da nema »srednjih uzroka« (kako to pisac drži, str. 32. i drugdje), nego da ti srednji uzroci ne budu sredstveni uzroci, koji bi svi zajedno bili actu povezani s aktualnim uzrokovanjem prvoga stvorenog uzroka, prvoga čovjeka, i svih ostalih.

Pitanje (str. 35) »na koji način egzistira prošli »otac« sadašnjeg aktualnog čovjeka?« uopće je bez vrijednosti u ovom problemu, poslije onoga što je u ovom osvrtu izloženo. Sadašnji otac, nazvali smo ga Petar, jest jedan potpuni, zasebni, glavni (ne: sredstveni!) uzrok svoga sina, rekosmo, Pavla, te Petar sada ne treba pomoći ni jednoga drugog uzroka, pa zato Petra, u ovom problemu, ne zanima ni to, da li njegov otac još uopće postoji, a kamoli, kako postoji.

Čudan je također piščev prvi period na str. 34. Nije ga lako logički povezati, a tu citirani Tomin tekst (iz I, qu. 115, a. 3, ad 2) nije ispravno protumačen: »homo generat hominem et sol«, a pisac tumači: »tj. otac rada sina uz lateralnu pomoć sunca, ali bez pomoći svoga oca (sinovljeva djeda)...« — Ovdje Toma navodi Aristotelovo mišljenje iz njegove »Fizike«, a u tom danas oni nisu autoritet. No ni po ondašnjoj teoriji ne može se reći, da je sunce nekakav tvorni uzrok« sa strane«, koji pomaže Petra (oca) u činu uzrokovanja (radanja) Pavla (sina). Nebeska tjelesa oni su smatrali kao neke vrsti glavnim tvornim uzrocima »varietatis circa generationem et corruptionem inferiorum (ovih na zemlji!) corporum« (ibid.). Taj citat nije, dakle, ad rem.

Problem evolucije s čisto metafizičkog gledišta. Ispravno je piščevo mišljenje (str. 34), da je evolucija niz srednjih uzroka, ali u daljnjem razlaganju (str. 34-36) ima dosta neispravnosti. Neispravno je, da, po sv. Tomi, evolucija

mora imati početak. On je na široko u »Contra Gentes« razlagao, da se razumom ne može dokazati, da li je svijet u vječnosti (tada ne bi imao početak) ili u vremenu stvoren. Dogmatska je istina činjenica stvaranja u vremenu, ali ne razumski dokazana, iako u bilo kojoj pretpostavci svijet ima uzrok svoga opstojanja u Stvoritelju.

Prema Tominoj nauci iznosim problem evolucije s čisto metafizičke strane ovako: Uzmimo pretpostavku, da je ono »prvo stvoreno« bio jedan ili više supstancijalnih rudimentarnih elemenata. Prema teističkom i uopće filozofskom shvaćanju svake evolucije (razvijanja nečega u nešto drugo), pa i one u najužem opsegu, u njoj se zbiva ovo: ovaj element, koji evoluiru u neki drugi element, mora u sebi imati in potentia onaj drugi element, u koji će se razviti. »Nihil movetur, nisi secundum quod est in potentia ad illud ad quod movetur. Movere enim nihil aliud est quam educere aliquid de potentia in actum« (I, qu. 2, a. 3).

Ti su se elementi, ta supstancijalna rudimentarna bića razvijala i razvila u savršenija i raznovrsnija bića i tako sve do danas, kada postoje nebrojne vrste bića i nebrojna pojedina bića u svakoj vrsti.

Što to u metafizičkom pogledu znači? Iz onih »pređašnjih« supstancija, bića, elemenata razvile su se nove prirodne supstancije sa svojim vlastitostima, snagama, a one pređašnje prestale su actu postojati i djelovati, uzrokovati. Iz ovih »novih« supstancija, novih bića razvile su se »novije« supstancije sa svojim vlastitostima, a iz ovih opet druge, »još novije« i tako redom dalje, a one »pređašnje« supstancije, koje su se pretvorile, razvile u susljedne, one su prestajale postojati actu. Ne kaže se, da ni jedna od onih »prvih« supstancija nije ostala možda i do danas (to ne spada uopće u metafiziku), nego da one, koje su se razvile u druge, od tada više one ne postoje actu, ali ostali su njihovi »učinci«, a to su one »kasnije« supstancije. Ti »učinci« pređašnjih supstancija (a to su »novije« supstancije) nastavljali su se uvijek dalje time, što su i sami postali uzroci drugih učinaka... Kakve, kolike su faze ove opće evolucije, koliko su pojedine faze trajale, to spada na druge znanosti. Na metafiziku spada prihvatiti sigurne danosti drugih nauka i metafizički osvijetliti, obrazložiti. Recimo nešto otprilike ovako: Ako su se — kako veće druge znanosti — ove »sadašnje« supstancije, bića, razvile iz »pređašnjih« (te i te faze), to znači, da su te pređašnje supstancije prestale actu postojati i djelovati, ali su ostali njihovi »učinci«, to jest nove supstancije. Sada postoje te nove supstancije, koje djeluju kao zasebni i puni uzroci, a ne kao »sredstveni«, koji bi djelovali pod nekim aktualnim uzrokovanjem »pređašnjih supstancija«: ta, one ne postoje više.

Ne postoji nikakva veza aktualnog djelovanja, uzrokovanja između sada aktualno postojećih supstancija i onih »pređašnjih«, ali uočujemo niz poredanih susljednih učinaka susljednih uzroka. Nalazimo u prirodnoj evoluciji »srednje uzroke«, koji su povezani ne aktualnim uzrokovanjem svih uzroka, nego su intimno, per se, bitno povezani vezom »uzroka i ostavljenog učinka«, koji je zatim i sam postao uzrok.

Zato jer u evoluciji postoje »srednji uzroci«, koji su svaki sa svojim učinkom intimno povezani vezom »uzroka i učinka«, mi možemo i po metafizičkom rezoniranju moramo od ovoga pred nama, za sada »zadnjeg« bića, idući progresivno po »srednjim uzrocima«, doći do prvog stvorenog bića-uzroka, a od ovoga do apsolutno Prvoga Bića i Neuzrokovanoga Uzroka — Boga, Stvoritelja svega. To je grosso modo »secunda via«, drugi metafizički dokaz Božje opstojnosti, prema Tominoj nauci.

Završavam jednim kratkim rezimiranjem svega izloženoga. Za sv. Tomu: u ovom vidljivom »svijetu« i prirodnim razvojem postoje samo zasebne supstancije sa svojim odgovarajućim akcidentima. »Osamljenih« akcidenta nema. Iz jednih supstancija razvijaju se druge supstancije iste vrste, ili, po teleološkim tendencijama, od Stvoritelja u njih postavljenim, različite vrste. U prirodnim zbivanjima, promjenama uvijek postoji jedan prirodni niz nastajanja, a u svima Stvoritelj su-djeluje movendo ab intus. Nema nastajanja novog bića, koje

ne bi nastalo iz neke već postojeće supstancije, nego »sa strane«. Jedino stvarateljским činom Stvoritelja može nastati novo biće »sa strane«, a ne iz neke postojeće supstancije. Ali, taj Stvoriteljev čin ne bi bio tom biću »sa strane« nego iz središta, iz dubine.

Među prirodnim supstancijama ima i međusobnih utjecaja. Postoje stanoviti uvjeti za razvijanje, osobito živih supstancija (npr. toplina, vlaga, zrak, hrana). No sve te uvjete i utjecaje prirodna supstancija u sebe primi te dalje djeluje i uzrokuje svojim vlastitim snagama kao potpuni i glavni uzrok. Nema u prirodi supstancija kao pravih »sredstvenih« uzroka. Nema »osamljenih« akcidentalnih bića, koja ne bi bila vezana uz neku supstanciju, od koje primaju ono što imaju, a po kojima ta ista supstancija djeluje. To je, u najkraćim potezima, Tomina nauka o svijetu, promatrana u metafizičkom svjetlu tvornih uzroka.

Koji god, dakle, tvorni uzrok promatrali, idući naprijed progresivnim putem (ne: sredstvenim nego) »srednjih uzroka« u prirodi, a u snazi one bitne (per se) veze »uzroka i učinka«, koja nužno postoji između svakoga pojedinog od tih uzroka i njegova učinka, preko jednoga konačnog (finitus) ili akcidentalno beskonačnog niza, možemo i moramo, ako smo vješti, metafizičkom nuždom doći do onog »prvog stvorenog uzroka«, a od ovoga do apsolutno Prvog (barem »po kvalitetu« Prvog, ako ne i vremenski Prvog) i zato Neprouzrokovanog Uzroka — BOGA STVORITELJA svega.

Dominik Budrović OP

MARKANTUN DE DOMINIS U REVIJI »ENCYCLOPAEDIA MODERNA«

Zaslugom sveučilišnog profesora i člana Jugoslavenske akademije u Zagrebu dra Ivana Supeka potaknuto je u našoj književnoj javnosti zanimanje za zaboravljenog splitskog nadbiskupa Markantuna de Dominisa, pisca velike knjige od deset svezaka, koja bi obuhvaćala preko 4.000 strana današnje normalne knjige, *De Republica Ecclesiastica*, kojom je htio riješiti nastale vjerske prepirke između Katoličke i Pravoslavne crkve i protestantskih vjerskih zajednica, u ono teško pokoncilsko, to jest potridentsko vrijeme. Prošle naime godine, 1967, navršilo se 350 godina od prvog izdanja u Londonu djela *De Republica Ecclesiastica* (1617), pa je uredništvo časopisa *Encyclopaedia moderna* tom prigodom, i to baš na dan 21. XII, kada je mrtvo tijelo splitskog nadbiskupa bilo spaljeno u Rimu, priredilo simpozij o Markantunu u Splitu, pod predsjedanjem predsjednika Jugoslavenske akademije dra Grge Novaka. Referati, održani na tom simpoziju, tiskani su u cijelosti u spomenutom časopisu. Referati, dotično prikazi i studije, odlukuju se nastojanjem da se dođe do objektivne istine i da se, koliko je moguće, rehabilitira kao učenjak i kao političar taj naš zaboravljeni hrvatski velikan, kako o njemu misli baš akademik Supek.

Iako je Markantun osuđen od pariške Sorbone i od kelnske univerze, na koje je bio sam apelirao, iako je bio osuđen od Sv. oficija kao krivovjernik na istražni zatvor u Castel S. Angelo, gdje je umro, iako je bilo to mrtvo tijelo spaljeno na lomači kao prokletu i krivovjerno, to ipak, u današnje vrijeme, mi katolici možemo, a gotovo bih rekao da nam je i dužnost, da, nakon svršenih prepiraka između Katoličke crkve i ostalih crkvenih kršćanskih zajednica, preispitamo, u duhu ekumenske simpatije, nauku i djelo ovog našeg čovjeka. Nama se i kao katolicima i kao Hrvatima to preispitivanje nameće upravo kao imperativna dužnost radi spasavanja naše kulture, a i vjersko-teološke baštine.

Trebalo bi dakle preispitati Markantunovu nauku i djelo s filozofskog, s dogmatičkog, s asketsko-moralno-pastoralnog, pravnog, političkog i s historijskog stanovišta. Trebalo bi rasvijetliti i sam lik Markantunov. Iz naše